

Nancy Fraser

A TŐKE ÉS A GONDOSKODÁS ELLENTMONDÁSAI*

* Eredeti tanulmány: Fraser, Nancy (2016): Contradictions of Capital and Care. In: *New Left Review*, 100.: 99–117.

A társadalmi újratermelés a folyamatos tőkefelhalmozás egyik alapfeltétele, a kapitalizmus vég nélküli felhalmozásra való törekvése azonban éppen a rendszer alapját képező társadalmi reprodukció folyamatait destabilizálja. A kapitalizmusnak ebben az ellentmondásában gyökerezik az úgynevezett gondoskodási válság. Habár ez a tőkés gazdaság velejárója, minden történelmileg sajátos berendezkedésben más, jellegzetes formát ölt: más a 19. század liberális, versenyalapú kapitalizmusában, más a II. világháborút követő időszak államilag szabályozott kapitalizmusában, és más korunk pénzügyi, neoliberais kapitalizmusában. Az alábbi írás amellet érvel, hogy a gondoskodási deficit, melyet jelenleg tapasztalunk, a fenti ellentmondásnak a kapitalista fejlődés legújabb szakaszában létrejött formája.

A „gondoskodás válsága” sokat vitatott kérdés a közbeszédben jelenleg.¹ Gyakran kapcsolódik az „időszegénység”, a „család-munka egyensúly” és a „szociális kiégés” (*social depletion*) fogalmaihoz, és arra a több irányból érkező nyomásra utal, amely jelenleg számos kulcsfontosságú társadalmi erőforrásra nehezedik: a szülésre és a gyerekekre, a családtagokról és barátokról való gondoskodásra, a háztartások, szélesebb közösségek és úgy általában az emberi kapcsolatok fenntartására (Rosen 2007; Hess 2013; Boffey 2015; Hochschild 2001; Boushey 2016; Boushey és Anderson 2013; Beck 2015; Rai, Hoskyns és Thomas 2013).² A történelem folyamán ezek a „társadalmi reprodukcióhoz” kapcsolódó feladatok női munkaként lettek elkönyvelve, még ha ezeknek egy részét gyakran férfiak is ellátták. A társadalmi újratermelés fizikai és érzelmi munkát egyaránt magában foglal, gyakran fizetetlenül végzik, és nélkülözhetetlen a társadalom számára. Se kultúra, se gazdaság, se politikai szerveződés nem létezne nélküle. Bármely társadalom, amely következetesen aláássa a társadalmi reprodukció feltételeit, hosszú távon a saját fennmaradását veszélyezteti. Napjainkban azonban a kapitalista társadalom egy új formája éppen ezt teszi. Az eredmény pedig nem pusztán a gondoskodás, de a tágabb értelemben vett társadalmi újratermelés súlyos válsága.

Ezt a válságot egy „általános válság” egyik aspektusaként értelmezem, amely gazdasági, ökológiai és politikai problémákat egyaránt magába foglal – ezek pedig mind

1 Ennek az esszének egy francia fordítását 2016. június 14-én adtam elő Párizsban, az École des hautes études en sciences sociales Marc Bloch-előadásaként, amely elérhető az École honlapján. Köszönöm Pierre-Cyrille Hautcoeur-nak a meghívást, Johanna Oksalanak az ösztönző vitát, Mala Htunnak és Eli Zaretsky-nek a segítőkész megjegyzéseket és Selim Hepernak a kutatásban való közreműködést.

2 Számos másik példa mellett a gondoskodás válságához kapcsolódva lásd Rosen, R.: *The Nation*, 2007. február 27.; Hess, C. (2013); Boffey, D.: *Guardian*, 2015. szeptember 26. Az „időszegénység” fogalmához lásd Hochschild, A. (2001); Boushey, H. (2016). A „család-munka egyensúly” fogalmához lásd Boushey, H. és Anderson, A.R.: *Forbes*, 2013. július 26); Beck: *Huffington Post*, 2015. március 10. A „szociális kiégés” fogalmához lásd: Rai, S. – Hoskyns, C. – Thomas, D. (2013).

keresztezik és elmélyítik egymást. Bár a társadalmi reprodukció lényeges összetevője ennek az általános válságnak, sokszor mégis alábecsülik jelentőségét, mivel a válságról szóló viták főként a gazdasági és ökológiai veszélyekre összpontosítanak. Ez a „kritikai elkülönítés” (*critical separatism*) rendkívül problematikus, a társadalmi szál ugyanis központi jelentőségű a társadalmi válság szempontjából – figyelmen kívül hagyásával a többi probléma kielégítő megértése sem lehetséges. Ugyanakkor ennek az ellenkezője is igaz. A társadalmi reprodukció válsága nem önmagában álló jelenség, és nem is ragadható meg ekképpen. Hogyan kellene értelmeznünk akkor? Állításom szerint a „gondoskodás válsága” a társadalmi újratermelésben a pénzügyi kapitalizmus által előidézett ellentmondások látványos kifejeződésévé érhető meg. Ebből az elgondolásból két dolog következik. Először is, a gondoskodásra nehezedő nyomás nem esetleges, hanem rendszerszintű jelenség, mély gyökerekkel annak a társadalmi rendnek a szerkezetében, melyet pénzügyi kapitalizmusnak nevezek. Másrészt viszont a gondoskodás jelenlegi válsága rámutat arra, hogy nemcsak a kapitalizmus aktuális, pénzügyi formájában bűzlik valami, hanem a tőkés rendszerben általában.

Véleményem szerint a kapitalizmus minden formája magában rejt egy mélyen gyökerező, a társadalmi reprodukciót érintő „válsághajlamot” vagy ellentmondást: egyrészt a társadalmi újratermelés a folyamatos tőkefelhalmozás egyik alapfeltétele, másrészt viszont a kapitalizmus vég nélküli felhalmozásra való törekvése éppen a rendszer alapját képező társadalmi reprodukció folyamatait destabilizálja. A kapitalizmusnak ebben az ellentmondásában gyökerezik az úgynevezett gondoskodási válság. Habár ez a tőkés gazdaság velejárója, minden történelmileg sajátos berendezkedésben más, jellegzetes formát ölt: más a 19. század liberális, versenyalapú kapitalizmusában, más a II. világháborút követő időszak államilag szabályozott kapitalizmusában, és más korunk pénzügyi, neoliborális kapitalizmusában. Az a gondoskodási deficit, melyet jelenleg tapasztalunk, a fenti ellentmondásnak a kapitalista fejlődés legújabb szakaszában létrejött formája.

Elméletem kifejtéséhez először számot adok a kapitalizmus inherens társadalmi ellentmondásának általános formájáról. Ezt követően felvázolom ezen ellentmondás történelmi megvalósulásait a kapitalista fejlődés két korábbi szakaszában. Végül pedig arra teszek javaslatot, hogy napjaink „gondoskodási deficitjét” a fent elemzett társadalmi ellentmondás aktuális formájaként értelmezzük, amely a pénzügyi kapitalizmus sajátos jellemzője.

AZ ÉLETVILÁG POTYAUTASA

A jelenlegi válság legtöbb elemzője a kapitalista gazdasági rendszer belső ellentmondásaira összpontosít. Szerintük a rendszer alaplogikájába van kódolva a hajlam önmaga

destabilizálására, ez pedig rendszeres időközönként gazdasági válságok kialakulásához vezet. Ez a szemlélet helyes, azonban megvannak a maga korlátai: nem tud teljes képet alkotni a kapitalizmus természetéből fakadó válságtendenciákról. A közgazdasági felfogást magáévé téve túl szűk keretek között értelmezi a kapitalizmust, egyszerű gazdasági rendszerként tekint rá. Ebben az írásban ezzel szemben egy kibővített kapitalizmusértelmezést használok, amely egyaránt tekintettel van a hivatalos gazdaságra, valamint annak „nem-gazdasági” előfeltételeire. Ez a szemlélet lehetővé teszi, hogy képesek legyünk leírni és kritizálni a tőkés gazdaság válságtendenciáinak teljes skáláját, beleértve a társadalmi reprodukcióval kapcsolatos problémákat is.

Amellett érvelek, hogy a kapitalizmus gazdasági alrendszere rajta kívül álló társadalmi újratermelő tevékenységektől függ, melyek egyben létezésének részleges előfeltételei is jelentik. A rendszer további előfeltételei közé tartoznak az államhatalom által gyakorolt irányítási funkciók, valamint a természet hozzáférhetősége: mint a termeléshez szükséges alapanyagok forrása, és mint a termelés során keletkezett hulladékok „szemétdombja” (Fraser 2015; O’Connor 1988; Moore 2015).³ Az alábbiakban azonban arra térnék ki részletesen, hogy a kapitalista gazdaság hogyan támaszkodik – úgy is fogalmazhatnánk, hogyan kapaszkodik fel potyautasként – olyan tevékenységekre, mint az ellátás, a gondoskodás és a társas kapcsolatokat létrehozó és ápoló tevékenységek, miközben nem tulajdonít nekik pénzben kifejezhető értéket, és ingyenes jószágokként tekint rájuk. A „gondoskodásnak”, „érzelmi munkának” vagy „szubjektívációnak” (*subjectivation*) is nevezett tevékenység alakítja ki a kapitalizmus szubjektumait, hozzájárul biológiai fennmaradásukhoz, ezzel egyidőben pedig társas lényvé is formálja őket, a *habitusuk* és kulturális-erkölcsi világképük alakításával. Ebben a folyamatban az utódok világra hozásának és szocializációjának feladata központi szerepet játszik, ahogy az idősek gondozása, a háztartások fenntartása, a közösségek építése és a közös jelentéstartalmak ápolása is, illetve azon érzelmi beállítódások és értékek skálája, amelyek a társadalmi együttműködés alapjával szolgálnak. A kapitalista társadalmakban ezek a tevékenységek, ha nem is kizárólag, de nagyrészt a piacon kívül zajlanak: otthonokban, szomszédságokban, civil szervezetekben, informális hálózatokban és állami intézményekben, például iskolákban; viszonylag kis részük ölti fizetett bér munka formáját. A nem fizetett reprodukív tevékenységek szükségesek a fizetett munka létezéséhez, az érték többlet felhalmozásához és a kapitalizmus működéséhez. Ezek egyike sem tudna létezni házimunka, gyereknevelés, oktatás, érzelmi gondoskodás és számos egyéb tevékenység hiányában, amelyek munkások elkövetkező generációinak létrehozását és a már meglévők feltöltődését, valamint a társas kötelek és közös értelmezési keretek fenntartását szolgálják. Egy kapitalista társadalomban

3 A kapitalista gazdaság szükséges politikai háttérfeltételeinek számbavételéhez lásd Fraser, N. (2015). Az ökológiai feltételekhez lásd O’Connor, J. (1988); Moore, J. (2015).

a társadalmi reprodukció a gazdasági termelés nélkülözhetetlen előfeltétele (Vogel 2013; Federici 2012; Delphy 2016; Folbre 2002; Laslett és Brenner 1989; Bezanson és Luxton 2006; Bakker 2007; Arruzza).

Legkésebb az iparosodást követően azonban a kapitalista társadalmakban az ipari termelés és a társadalmi újratermelés szférája elkülönült egymástól. Az előbbieket a férfiakhoz, az utóbbiakat pedig a nőkhöz társítva a „reproduktív” tevékenységeket „szeretettel” és „erénnyel” jutalmazták, míg a „produktív munkát” pénzzel kompenzálták. Ezáltal a tőkés társadalmak létrehozták az intézményi alapokat a nők alárendeltségének egy új, modern formájához. Kiszakítva a reproduktív munkát az emberi tevékenységek tágabb kontextusából, amelyben a nők munkája korábban elismert helyet foglalt el, azt egy újonnan intézményesült „magánszférába” száműzték, ahol társadalmi jelentősége elhomályosult. Ebben az új világban pedig, ahol a pénz vált a hatalom elsődleges közvetítőjévé, a reproduktív munka fizetetlen volta megpecsételte annak sorsát: azok, akik ezeket a munkákat végzik, strukturálisan alárendelődnek azoknak, akik pénzbeli juttatást kapnak munkájukért, még úgy is, hogy az előbbieket munkája nyújtja a bérmunka szükséges előfeltételeit – emellett pedig a reproduktív munka átitatódik és összegabalyodik a nőiség eszményeinek új, domesztikált formáival.

Általánosságban tehát elmondható, hogy a kapitalista társadalmak leválasztják a társadalmi újratermelést a gazdasági termelésről, az előbbit a nőkhöz társítva, valamint elfedve annak jelentőségét és értékét. Paradox módon a hivatalos gazdaság mégis épp azoktól a társadalmi reprodukciós folyamatoktól függ, melyek értékét eltagadják. Az elválasztás–függőség–tagadás sajátos viszonya az instabilitás egyik belső forrása: egyrészt a kapitalista gazdasági termelés nem önfenntartó, hanem a társadalmi reprodukcióra támaszkodik; másrészt viszont a vég nélküli felhalmozásra való törekvése épp azoknak a reproduktív folyamatoknak és erőforrásoknak a destabilizálásával fenyeget, amelyekre a tőkének – ahogy mi magunknak is – szüksége van. Ahogy látni fogjuk, ennek hatása idővel a kapitalista gazdaság létfontosságú társadalmi feltételeinek veszélyeztetéséhez vezethet. Így hát láthatóvá válik egy, a kapitalista társadalom mélyszerkezetében rejlő „társadalmi ellentmondás”. Azokhoz a gazdasági ellentmondásokhoz hasonlóan, amelyeket a marxisták kiemeltek, ez is egy válságtendencia alapját képezi. Ugyanakkor ebben az esetben az ellentét nem a kapitalista gazdaságon „belül” rejlik, hanem annak határán található, amely egyszerre választja el és köti össze a termelés és az újratermelés szféráját. Az ellentmondás se nem a gazdaság, se nem a háztartások sajátja, hanem a kapitalista berendezkedés e két alkotóeleme közötti szembenállást testesíti meg. Természetesen ez az ellentét gyakran el van némitva, és a hozzá kapcsolódó válságtendencia rejtve marad. De mindig felszínre tör, mikor a tőke kiterjesztett felhalmozási kényszere leveti magáról kötelekeit, és társadalmi alapja ellen fordul. Ebben az esetben a gazdasági termelés felülírja

a társadalmi újratermelés logikáját, és ezzel épp azokat a folyamatokat destabilizálja, amelyek a tőke alapját is képezik – veszélybe sodorva mind a háztartások, mind a tágabb társadalom erőforrásait, melyek szükségesek a felhalmozás hosszú távú fenntartásához. Önnön létfeltételeit elpusztítva a tőkefelhalmozás dinamikája saját farkába harap.

TÖRTÉNETI MEGVALÓSULÁSOK

Ez az általános társadalmi válságtendencia figyelhető meg a kapitalizmusban általában. Viszont kapitalista társadalmak csak történetileg sajátos formákban, illetve felhalmozási rendszerekben léteznek. Valójában a társadalmi reprodukció tőkés megszervezése jelentős történelmi változásokon esett át, gyakran politikai viták eredményeként – különösen válságidőszakok során, amikor a társadalmi szereplők a „gazdaságot” a „társadalomtól”, a „termelést” az „újratermeléstől”, és a „munkát” a „családtól” elválasztó határvonalakért küzdenek, időnként sikeresen újrarajzolva azokat. Az efféle „határharcok”, ahogyan én nevezem őket, legalább akkora jelentőséggel bírnak a kapitalista berendezkedések történetében, mint a Marx által elemzett osztályharcok, az általuk előidézett változások pedig az egyes korszakok közti elmozdulásokat jelölik (Fraser 2014). Az efféle fordulatokat előtérbe helyező megközelítés a produktív-reproduktív felosztás szempontjából legalább három korszakot különít el a kapitalizmus történetében.

- Az első rendszer a 19. század liberális, versenyalapú kapitalizmusa. Ez a rendszer ötvözte a centrumban zajló ipari kizsákmányolást és a perifériákon működő gyarmati kizsákmányolást, és általában hagyta, hogy a munkások „önállóan”, a pénzérték rendszerén kívül termeljék újra magukat, míg az államok a partvonalról figyeltek. Ugyanakkor megalkotta a családi élet egy új, burzsoá ideálját is. A társadalmi reprodukciót a háztartásokon belül a nők feladatkörének tekintette, és létrehozta a „különálló szférák” eszményét, még ha az emberek többségét meg is fosztotta annak megvalósításának feltételeitől.
- A második rendszer a 20. század államilag szabályozott (*state-managed*) kapitalizmusa. A centrumban futó nagyléptékű ipari termelésre és belföldi fogyasztásra alapozva, kiegészülve a perifériák folyamatos koloniális és posztkoloniális kizsákmányolásával, ez a jóléti berendezkedés a társadalmi reprodukciót állami és vállalati ellátásokon keresztül építette be a rendszerbe. Átalakítva a különálló szférák viktoriánus modelljét, a „családi bér”⁴ látszólag modernebb ideálját támogatta, habár ezúttal is aránylag kevés család számára volt ez megvalósítható.

4 Ez a kifejezés arra utal, amikor az ipari termelésben dolgozó férfi bére úgy van megállapítva, hogy abból az egész családja jólétét biztosítani tudja – a szerk.

- A harmadik rendszer a jelenkor globalizált, pénzügyi kapitalizmusa. Ez a rezsim a gyári termelést alacsony bérköltségű országokba helyezte át, a nőket betelepelt a munkaerőpiacra, és az állam és a vállalatok jóléti szolgáltatásokból való kivonulását szorgalmazta. A gondoskodó munkát kiszervezte a családoknak és a kisközösségeknek, ezzel egyidejűleg pedig leszűkítette lehetőségeiket e munka elvégzésére. Az eredmény – a növekvő egyenlőtlenségek közepette – a társadalmi reprodukció kettős szerkezete lett: a gondoskodás árucikké változott azok számára, akik képesek fizetni érte, és a magánszférába szorult azok számára, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy költsenek rá; mindez a „kétkeresős családmodell” még modernebb ideáljának mázával van leöntve.

Következésképp, a tőkés termelés reprodukív feltételei mindegyik korszakban más intézményi formát öltöttek, és más normarendszert testesítettek meg: elsőként az „elkülönült szférák”, majd a „családi bér”, jelenleg pedig a „kétkeresős családmodell” ideálját. Továbbá a kapitalista gazdaság inherens társadalmi ellentmondása minden rendszerben eltérő köntöst öltött, mindig más válságjelenségben fejeződött ki. Végezetül, ez az ellentmondás mindig más társadalmi harcok – egyszerre osztály- és határharcok – fellobbanásához vezetett, melyek gyakran összefonódtak a nők, a rabszolgák és a gyarmati népek felszabaddítását célul kitűző mozgalmakkal.

HÁZIASSZONYOSODÁS

Vegyük szemügyre először a 19. század liberális, versenyalapú kapitalizmusát. Ebben a korszakban úgy tűnt, hogy a termelés és az újratermelés szükségletei teljes ellentmondásban vannak egymással. A kapitalista centrumországok korai ipari központjaiban az olcsó és engedelmes munkaerőre éhező gyáriparosok nőket és gyerekeket kényszerítettek a gyárakba és a bányákba. Ezek az aprópénzért, hosszú órákon keresztül egészségtelen körülmények között dolgoztatott munkások a tőke saját termelékenységének alapját képező társadalmi kapcsolatok iránti közömbösségének jelképeivé váltak (Tilly és Scott 1987). Az ebből következő válságnak legalább két aspektusa volt: egyrészt válságba került a társadalmi reprodukció a szegény és munkásosztálybeli emberek körében, mivel a végsőkig kihasználták az önfenntartásra és feltöltődésre szánt erőtartalékaikat; másrészt morális pánik alakult ki a középosztály körében, amelynek tagjai megbotránkoztak azon, amit „a család pusztulásaként” és a proletár nők „deszexualizálásaként” értelmeztek. Olyan riasztó volt a helyzet, hogy ezt a gazdasági termelés és társadalmi újratermelés közti korai nyílt konfliktust még az olyan körültekintő kritikusok is egyfajta végső ütközetként értelmezték

félre, mint Marx és Engels. Úgy vélték, hogy a kapitalizmus végső válságába lépett, és miközben a rendszer kizsigereli a munkásosztálybeli családokat, a nők elnyomásának alapjait is felszámolja (Marx és Engels [1848] 1978: 487–488; Engels 1902: 90–100). Csakhogy éppen ennek ellenkezője történt: idővel a kapitalista társadalmak megtalálták a módjait annak, hogy kezeljék ezt a feszültséget – többek közt a család modern, szűk értelemben vett fogalmának megalkotásával, a nemi különbségek új, hangsúlyosabb jelentéstartalmának feltalálásával és a férfiuralom modernizálásával.

A kiigazítási folyamat védelmező jogszabályok megalkotásával kezdődött az európai centrumországokban. A cél a társadalmi reprodukció stabilizálása volt, a nők és a gyerekek gyári munkában történő kizsákmányolásának korlátozásával (Woloch 2015). A mozgalmat középosztálybeli reformok és születőben lévő munkásszervezetek szövetsége vezette, az általuk kiharcolt „megoldás” pedig eltérő motivációk bonyolult egyveleglét tükrözte. Az egyik cél, Polányi Károly híres megfogalmazásában, a „társadalom” megvédése volt a „gazdasággal” szemben (Polányi 2001), a másik pedig a „nemek lebontása” feletti aggodalom lecsendesítése. Azonban ezek a célok valami mással is összefonódtak: a férfiak, nők és gyerekek feletti tekintélyének megszilárdításával, különösen a család keretein belül (Baron 1981). Ennek eredményeképpen a társadalmi reprodukció sértetlenségének biztosításáért folytatott küzdelem összefonódott a férfiuralom védelmével.

Összességében a mozgalom kívánt hatása az volt, hogy elnémiítsa a kapitalizmusra jellemző társadalmi ellentmondást a centrumországokban – miközben a rabszolgaság és a gyarmatosítás a végletekig fokozta azt a periférián. A gyarmatosítással párhuzamosan zajló, Maria Mies által „háziasszonyosodásnak” (*housewifization*) nevezett (2014) folyamat során a versenyalapú liberális kapitalizmus az elkülönült szférákat középpontba helyezve létrehozta a társadalmi nemek új eszményét. Az elképzelés támogatói a nőt „az otthon angyalaként” festették le, és egyfajta stabilizáló ellensúlyként tekintettek rá a kiszámíthatatlan gazdasággal szemben. Ebben a világképben a termelés kegyetlen világát körülveszi egy „menedék a szívtelen világban” (Zertsky 1986; Coontz 1988). Ameddig mindkét oldal megmaradt a maga kijelölt szférájában és kiegészítette a másikat, a köztük lévő lappangó ellentét rejtve maradt.

A valóságban ez a „megoldás” meglehetősen ingatagnak bizonyult. A védelmező jogalkotás nem tudta biztosítani a munkaerő újratermelését, amikor a bérek a család eltartásához szükséges szint alatt maradtak; amikor a zsúfolt és mocskos bérházak megakadályozták, hogy az ottlakók magánéletet éljenek, és roncsolták az emberek tüdejét; és amikor a foglalkoztatás – ha egyáltalán elérhető volt – vad ingadozásoknak volt kitéve a csődök, piaci összeomlások és pénzügyi pánikok miatt. Ez a berendezkedés nem elégtette ki a munkásokat sem, akik magasabb bérekért és jobb körülményekért küzdve szakszervezeteket alapítottak, sztrájkba léptek, valamint csatlakoztak a munkás- és szocialista

pártokhoz. Az egyre élesebb, széleskörű osztályellentét által fenyegetett kapitalizmus jövője távolról sem tűnt biztosnak.

Az elkülönült szférák hasonlóan problémásnak bizonyultak. A szegény, fajilag megkülönböztetett és munkásosztálybeli nők nem voltak abban a helyzetben, hogy ki tudják elégtíteni a háziasság viktoriánus ideálját; ha a védelmező jogszabályok mérsékeltek is a közvetlen kizsákmányolásukat, nem nyújtottak anyagi támogatást vagy kárpótlást a bérkiesésekért. Azok a középosztálybeli nők, akik alkalmazkodni tudtak a viktoriánus ideálokhoz, sem voltak mindig elégedettek a helyzetükkel, amely az anyagi kényelmet és erkölcsi tekintélyt jogi kiskorúsággal és intézményesült függőséggel vegyítette. Az elkülönült szférák „megoldása” mindkét társadalmi csoportban elsősorban a nők rovására épült ki. Ugyanakkor egymás ellen is fordította őket – erről tanúskodnak a 19. század prostitúcióval kapcsolatos küzdelmei, melyek a viktoriánus középosztálybeli nők filantróp aggodalmait „elveszett hűgaik” anyagi érdekeivel állították szembe (Walkowitz 1980; Hobson 1990).

Másfajta dinamikák bontakoztak ki a periférián. Miközben a gyarmati kizsákmányolás feldőlt a az alvett népességet, ezeken a helyeken sem az elkülönült szférák, sem a társadalmi védelem nem épült ki. Ahelyett, hogy óvni próbálták volna a társadalmi reprodukció őshonos viszonyait, a nagyvárosi hatalmak aktívan rombolták ezeket. A parasztságot kifosztották, közösségeiket szétverték, mégpedig azért, hogy megszerezzék az olcsó élelmiszereket, textileket, nyersanyagokat és energiát, melyek nélkül a nagyvárosi ipari munkások kizsákmányolása nem lehetett volna jövedelmező. Az amerikai kontinensen eközben a rabszolgaként tartott nők reprodukzív erőforrásai az ültetvényesek profitlogikájának eszközeivé váltak: rendszeresen szakítottak szét rabszolgacsaládokat, hogy tagjaikat különböző tulajdonosoknak adják el (Davis 1972). Az őslakos gyerekeket is kiszakították közösségeikből, hittérítő iskolákba írták be, és asszimilációs fegyelmezésnek vetették alá őket (Adams 1995; Churchill 2004). A prekapitalista, őshonos rokoni viszonyok „visszamaradt, patriarchális” jellege pedig mindig jó szolgálatot tett, amikor racionalizációra volt szükség. A filantróp nők nyilvános fórumokon sürgették a gyarmatosítókat, hogy „a fehér férfiak mentsék meg a barna bőrű nőket a barna bőrű férfiaktól” (Spivak 1988: 305).

A feminista mozgalmak politikai aknamezőn találták magukat a centrumban és a periférián egyaránt. A liberális feministák elutasították a férj gyámságát és az elkülönült szférák felfogását, miközben követeléseik közt szerepelt a szavazati jog, a szex visszaütésének joga, a tulajdonjog, a szabad szerződés-kötéshez és a munkavállaláshoz való jog, valamint a béreik felett való rendelkezés joga. Ezért úgy tűnt, hogy a „maszkulin” önrendelkezés iránti vágyat többre tartják, mint a gondoskodásról alkotott „nőies” eszményeket. Ebben a kérdésben pedig, még ha másban kevés is, egyetértettek szocialista feminista társaikkal. A bérmunka világába való belépést a női emancipáció útjaként értelmezve a szocialista feministák is a termeléshez kapcsolódó „férfias” értékeket részesítették

előnyben a reprodukcióhoz társított „nőiességgel” szemben. Ezek az elképzelések ideológiai természetűek voltak, de a háttérben egy fontos előfeltevés húzódtott, miszerint a hagyományos rokoni kapcsolatokat erodáló kapitalizmus, amellet, hogy új hatalmi formákat hozott létre, emancipatorikus lehetőségeket is magában hordozott.

Számos feminista két tűz között találta magát, ahol a Polányi kettős mozgás-elméletéből ismert társadalmi és piaci oldal sem kínált érdemben megoldást a nők helyzetére: előbbi ugyanis a férfiuralomhoz kötődött, utóbbi pedig figyelmen kívül hagyta a társadalmi reprodukció szükségleteit. Mivel a liberális rendet egészében sem elfogadni, sem elutasítani nem tudták, harmadik utas alternatíva után kellett nézniük, amelyet emancipációnak neveztek. Ez a fogalom – amíg a feministák képviselni tudták – hatásosan bontotta meg Polányi dualista elképzelését, és egy olyan megközelítéssel váltotta fel, amit „hármasszámú mozgásnak” nevezhetünk. Ebben a háromoldalú konfliktusban a társadalmi protekcionizmus hívei és a piacosítást sürgető erők csaptak össze, de nemcsak egymással, hanem az emancipáció élharcosaival is: a feministákkal, a szocialistákkal, a rabszolgák felszabadításáért küzdőkkel és a gyarmatosítás ellenzőivel, akik mind azon voltak, hogy a Polányi által azonosított két erőt egymás ellen fordítsák, holott eközben egymás ellen is harcoltak. Noha ez elméletben ígéretes stratégiának tűnt, a gyakorlatba való átültetése nehézkesnek bizonyult. Amíg a férfiuralmat ellenző feministák a „társadalmat a gazdaságtól megóvni igyekvő” erőfeszítéseket a nemek közötti hierarchia megvédésével azonosították, addig könnyen tűnhettek a munkásosztályt és a marginalizált közösségeket feldúló gazdasági erők támogatóinak. Ez az értelmezés meglepően hosszú életűnek bizonyult: még azután is fennmaradt, hogy a versenyalapú, liberális kapitalizmus összeroskadt ellentmondásainak súlya alatt, az imperialista háborúk gyötrelmei, a gazdasági visszaesések és a nemzetközi pénzügyi káosz következtében, utat nyitva a 20. század közepén felemelkedő új rendszernek, az államilag szabályozott kapitalizmusnak.

FORDIZMUS ÉS CSALÁDI BÉR

A nagy gazdasági világválság és a II. világháború poraiból kiemelkedve az államilag szabályozott kapitalizmus új módszerrel oldotta fel a gazdasági termelés és társadalmi újratermelés közötti ellentmondást – az államot a reprodukció oldalára állította. Ebben az időszakban az állam bizonyos fokú felelősséget vállalt a „szociális jólét” biztosításáért, és enyhíteni kívánta a kizsákmányolás és a tömeges munkanélküliség társadalmi reprodukcióra káros hatásait. Ezt az utat a kapitalista rendszer centrumában kiépült demokratikus jóléti államok mellett az újonnan függetlenedett fejlődő országok is követték – annak ellenére, hogy a megvalósítás terén nem rendelkeztek azonos erőforrásokkal.

Az indítékok ezúttal is kettős természetűek voltak. Felvilágosult elitek egy csoportja arra következtetésre jutott, hogy a tőke rövid távú profitmaximalizálásra irányuló érdekeit alá kell rendelni a hosszú távon fenntartható tőkefelhalmozásnak. Az állami szabályozás bevezetése a kapitalizmust védte önpusztító hajlamaitól – és a forradalom kísérteitől a tömegmozgalmak idején. A termelékenység és a profitabilitás szempontjainak érvényesülése „biopolitikai” követelményekkel járt: a rendszer fennmaradásában érdekelt, egészséges és jól képzett munkaerőre volt szükség, mintsem egy leharcolt, lázongó csőcselékre (Foucault 1991: 87–104, 2010: 64). Az állami beruházások az egészségügy, az oktatás, a gyerekgondozás és a nyugdíjazás terén – kiegészülve a vállalati szolgáltatásokkal – mind szükséges ráfordításnak tűntek egy olyan időszakban, amikor a kapitalista viszonyok már olyan mértékben behatoltak a társadalom szövetébe, hogy a munkásosztálynak nem maradtak erőforrásai önmaga újratermelésére. Ebben a helyzetben a társadalmi reprodukció internalizálni kellett, azaz be kellett építeni a kapitalista rend szabályozott és igazgatott részébe.

Ez a program összekapcsolódott a gazdasági „kereslet” új problémájával. A kapitalizmus váltakozó fellendülés- és válságciklusait enyhítendő, a gazdasági reformerek a folyamatos növekedés érdekében igyekeztek fogyasztókat faragni a centrumországok munkásaiból. A közpolitikát alakító szereplők elfogadták a magasabb béreket kiküzdő szakszervezetek térnyerését és a munkahelyeket teremtő állami kiadások megerősödését, a háztartást pedig egy olyan privát térként értelmezték újra, amelyben megvalósulhat a tömeggyártott, hétköznapi termékek fogyasztása (Ross 1996; Hayden 2003; Ewen 2008). Ez a gyártósort egyrészt a munkásosztálybeli családi fogyasztással, másrészt az államilag támogatott reprodukcióval összekapcsoló fordista modellt a piaci terjeszkedés és a társadalmi protekcionizmus Polányi szerint egymással ellentétes erőinek új szintézisét hozta létre.

Mindezeknél fontosabb volt azonban a saját érdekeik mentén cselekvő munkásosztálybeli nők és férfiak küzdelme az állami ellátásért. Számukra az volt a cél, hogy a társadalom teljes jogú tagjaivá váljanak, és ezáltal elérjék azt a megbecsülést, elismerést, jogi státuszt és anyagi jólétet, amely szerintük a stabil családi háttér fenntartásához szükséges. A szociáldemokrácia támogatásával tehát a munkásosztály többre értékelte a társadalmi reprodukciót a gazdasági termelés mindent bekebelező erőinél. Végso soron a családra, az országra és az élővilágra szavaztak a gyárral, a rendszerrel és a gépekkel szemben. A liberális kapitalizmus védelmező jogalkotásával szemben az államkapitalista egyezség egy osztályok közötti kompromisszumból született és demokratikus előrelépést jelentett. Elődjével szemben ez az új elrendezés, ugyan csak átmenetileg és csak néhányaknak, de biztosította a társadalmi reprodukció stabilitását. A kapitalista centrumországokban a többségi társadalomhoz tartozó munkások számára enyhítette a családi életre nehezedő anyagi terheket és elősegítette a bevonódást a politikába.

Mielőtt azonban elhamarkodottan aranykorra nyílvánítanánk ezt az időszakot, meg kell említenünk azokat a kirekesztő gyakorlatokat, amelyek lehetővé tették ezeket az eredményeket. Ahogy korábban is, a társadalmi reprodukció védelme a centrumban összefonódott a (neo)imperializmussal: a fordista rezsim a szociális ellátásokat részben a periféria folyamatos kizsákmányolásából finanszírozták – beleértve a „centrumon belüli perifériát” –, és ez régi, illetve új formákban a dekolonizációt követően is megmaradt.⁵ Eközben a hidegháború bonyolult viszonyai között létező posztkoloniális államok a gyarmatosítás által megcsapolt erőforrásait nagyszabású fejlesztési projektekre fordították, amelyek gyakran a „saját” őshonos lakosságuk kizsákmányolásához vezettek. A társadalmi reprodukció a periféria túlnyomó részén az állam hatáskörén kívül maradt, a vidéki népességnek saját magát kellett ellátnia. Az előző rendszerhez hasonlóan az államilag szabályozott kapitalizmusnak is része volt a faji hierarchia: az Amerikai Egyesült Államokban a szociális ellátórendszer például kirekesztette a háztartásbeli alkalmazottakat és a mezőgazdasági munkásokat, ezzel pedig sok feketét lényegében megfosztott a szociális juttatásoktól (Quadagno 1994; Katznelson 2005). A reprodukív munka faji alapú felosztása, amely a rabszolgaság alatt kezdődött, a Jim Crow törvények idején új alakot öltött, a színesbőrű nők ugyanis saját háztartásuk és gyerekeik kárára „fehér” családok gyerekeinek nevelését és házainak takarítását végezték alacsony fizetségért (Jones 1985; Glenn 2010).

A nemi alapú hierarchia sem hiányzott ebből az új egyezségből. Egy időben – nagyjából az 1930-as évektől az 1950-es évek végéig –, amikor a feminista mozgalmak nem jutottak nagy nyilvánossághoz, alig volt valaki, aki megkérdőjelezte azt a nézetet, miszerint a munkásosztálybeli méltósághoz „családi bérré”, a férfiak háztartáson belüli elsőbbségére, valamint a nemek közötti különbségek határozott érzékeltetésére van szükség. Ennek eredményeképp az államilag szabályozott kapitalizmus a centrum államaiban a heteronormatív családmodellt támogatta, melyben a férfi volt a kenyérkereső, a nő pedig a háziasszony. A társadalmi reprodukció állami támogatása felerősítette ezeket a normákat. Az Egyesült Államokban a jóléti ellátórendszer kettős formát öltött: egyrészt elenyésző és stigmatizáló segílyt nyújtott azoknak a („fehér”) nőknek és gyerekeknek, akik férfi nélküli háztartásban éltek; másrészt tisztességes társadalombiztosítást kínált azoknak, akik munkásként jelentek meg a rendszerben (Fraser 1989; Nelson 1985; Pearce

5 Ebben az időben a társadalmi reprodukcióra fordított állami támogatások adóbevételekből és célzott forrásokból voltak finanszírozva, amelyekhez, az adott állam osztályhatalmi berendezkedése alapján különböző mértékben, de mind a nagyvárosi munkásság, mind a tőke hozzájárult. Ezek a költségvetési források viszont az egyenlőtlen kereskedelem és a közvetlen külföldi befektetések által a perifériáról kiszipolyozott pénzekből duzzadtak meg. Lásd Prebisch, R. (1950); Baran, P. (1957); Pilling, G. (1973); Köhler, G. és Tausch, A. (2001).

1979; Brenner 1991). Ehhez képest az európai megegyezések másképp biztosították a férfiközpontú hierarchiát: szétválasztották az anyákat illető gyermekgondozási segélyeket és a fizetett munkához kötött szociális juttatásokat – sok esetben születésöszönző megfontolások alapján, amelyeket az államok közötti versengés hívott életre (Land 1978; Holter 1984; Ruggie 1984; Siim 1990; Orloff 2009). Mindkét modell elismerte, feltételezte és támogatta a családi bér jelenségét. A férfiközpontú család- és munkafelfogás intézményesítése természetesnek tüntette fel a heteronormativitást és a nemi alapú hierarchiát, ezzel kivonva ezeket a politikai viták alól.

Mindent összevetve a szociáldemokrácia feláldozta az emancipációt a szociális védőháló és a piacosítás közti szövetség érdekében, amely csak néhány évtizedre tudta enyhíteni a kapitalizmus velejáró társadalmi ellentmondását. Nem sokkal később azonban megkezdődött az államilag szabályozott kapitalista (*state-capitalist*) rezsim felbomlása: először politikailag roppant meg az 1960-as évek során, amikor a globális újbaloldal az emancipáció nevében támadást indított a rendszer imperializmusa, nemi és faji kirekesztése, valamint bürokratikus paternalizmusa ellen; ezt az 1970-es évek gazdasági válsága követte, amikor a stagfláció, a „termelékenység válság” és a termelésben megfigyelhető csökkenő profitráta elősegítette a piaci folyamatok kiterjesztéséért küzdő neoliberális erőfeszítések megerősödését. A fenti eseményeknek a szociális védőháló esett áldozatául.

KÉTKERESŐS HÁZTARTÁSOK

Az államilag szabályozott kapitalista rendszer – akárcsak az azt megelőző liberális rend – egy elhúzódó válság során bomlott fel. Az 1980-as évekre a körültekintőbb elemzők már megfigyelhették, hogyan körvonalazódik az az új rend, amely idővel napjaink pénzügyi kapitalizmusává fejlődött. Ez a globális kiterjedésű neoliberális rend bátorítja az állami és vállalati források szociális szférából való kivonását, miközben a nőket betereli a munkaerőpiacra – ezzel kiszervezi a gondoskodó munkát a családoknak és kisközösségeknek, mindezt úgy, hogy eközben megfosztja őket a feladat ellátásához szükséges erőforrásoktól. Ennek következménye a társadalmi reprodukció új, kettős rendszere, mely árucikké változtatja a gondoskodást azok számára, akik fizetni tudtak érte, és magánmunkává alakítja azok számára, akik ezt nem engedhetik meg maguknak, miközben néhányan a második kategóriából (alul)fizetett gondoskodó munkát végeznek az előbbi csoport tagjai számára. Eközben a feminista kritika és a dezindusztrializáció kettős támadása véglegesen hiteltelenné tette a „családi bér” fogalmát, utat nyitva a napjainkban alapvetésnek számító „kétkeresős családmodellnek”.

Ezen fejlemények fő motorja és a rendszer meghatározó eleme az adósság közép-pontba kerülése volt. Az adósság az az eszköz, amelynek segítségével a globális pénzügyi intézmények szociális kiadásaik megvágására kényszerítik az államokat, megszorításokat erőszakolnak ki és a befektetőkkel karöltve értéket szipolyoznak ki a védtelen lakosságból. Ezen felül a globális Dél földműveit is nagyrészt adósságokon keresztül semmizik ki a nagyvállalatok, amelyek célja az energiaforrások, a víz, a termőföld és a szénlelőhelyek bekerítése volt. Emellett egyre inkább adósságon keresztül zajlik a felhalmozás a történelmi centrumországokban: ahogy az alulfizetett és kiszolgáltatott szakterbeli állások veszik át a szervezett ipari munkák helyét, úgy esnek a bérek a társadalmi újratermeléshez szükséges szint alá; ebben a „fusigazdaságban” (*gig economy*) a fogyasztók költségei rohamosan nőnek, a folyamatos fogyasztás fenntartásához pedig a fogyasztói hitelek bővítése szükséges (Roberts 2013). Más szóval, a tőke egyre inkább adósságok segítségével zsigereki ki a munkaerőt, fegyelmezi az államokat, szállítja a vagyont a perifériából a centrum felé, és adósságokon keresztül sajátítja el a háztartások, a családok, a közösségek és a természet által megtermelt értéket.

Ennek hatására felerősödik a gazdasági termelés és a társadalmi reprodukció közt feszülő, a kapitalizmus természetéből fakadó ellentmondás. Míg az előző rendszer arra buzdította az államokat, hogy a magánvállalatok rövid távú érdekeit – részben a reprodukció állami ellátáson keresztüli stabilizálásával – rendeljék alá a hosszú távon fenntartható tőkefelhalmozásnak, addig a jelenlegi berendezkedés felhatalmazza a pénzügyi tőkét arra, hogy a magánbefektetők pillanatnyi érdekeinek megfelelően fegyelmezze meg az államokat és a lakosságot, nem utolsósorban az állami tőke társadalmi reprodukcióból való kivonására kényszerítve őket. És míg az előző rezsim összekötötte a piaci terjeszkedést és a szociális védelmet, és szembeállította azt az emancipáció ügyével, addig ez a rendszer egy még ennél is perverzebb konstrukciót hozott létre, ahol az emancipáció a piacosítással karöltve dolgozik a szociális védőháló meggyengítésén.

Az új rend két eltérő irányú küzdelem végzetes találkozásából jött létre. Az egyik küzdelem keretén belül a kapitalista gazdaság liberalizációját és globalizációját hirdető szabadpiachívők éppen felemelkedő csoportja állt szemben a centrumországok hanyatló munkásmozgalmaival, melyek egykor a szociáldemokrácia legfontosabb támogatói voltak, mára azonban védekezőállásba kényszerülnek, már ha nem szenvedtek végső vereséget egyáltalán. A küzdelem második frontján a nembeli, szexuális, faji és vallási hierarchákat elutasító „új társadalmi mozgalmak” álltak szemben a népesség azon részével, amely igyekezett megvédeni a megszilárdult életvilágokat és privilégiumokat, amelyeket létükben fenyegetett az új gazdaság „kozmpolitizmusa”. E két küzdelem találkozásából meglepő eredmény született: kialakult a „progresszív” neoliberalizmus, ami ünnepli a „szokszínűséget”, a meritokráciát és az „emancipációt”, miközben felbomlasztja a szociális védőhálót

és újra kiszervezi a társadalmi reprodukciót. Ez nemcsak a védtelen társadalmi rétegek tőkének való kiszolgáltatását eredményezte, hanem az emancipáció piaci fogalmakkal való újradefiniálását is.⁶ Több emancipatorikus mozgalom részt vett ebben a folyamatban. Mindegyikük, így az antirasszisták, a multikulturalizmust támogatók, az LGBT-mozgalom és a természetvédők is létrehoztak piacbarát, neoliberais irányzatokat. De a társadalmi nem és a társadalmi reprodukció kapitalizmus alatt régóta fennálló összefonódása miatt a feminista irány tűnt leginkább végzetesnek mind közül. A korábbi rendszerekhez hasonlóan a pénzügyi kapitalizmus is nemi alapon intézményesítette a termelés-újratermelés felosztást. Elődeivel ellentétben ugyanakkor a domináns világképe liberális-individualista és nemi egyenlőségpárti – a nők a férfakkal egyenlő felekként jelennek meg minden szférában és egyenlő lehetőségeket érdemelnek tehetségük kihasználására, különösen a termelésben. Ezzel ellentétben a reprodukció úgy jelenik meg, mint egy visszamaradt melléktermék, a fejlődés akadálya, amitől így vagy úgy, de meg kell szabadulni az emancipációhoz vezető úton.

Ennek ellenére, vagy talán pont feminista aurája miatt, ez az elképzelés jól összefoglalja a kapitalizmus inherens és napjainkban egyre kiéleződő társadalmi ellentmondásának aktuális formáit. Amellett, hogy jelentősen csökkentek az állami juttatások, és a nők nagy számban jelentek meg a munkaerőpiacon, a pénzügyi kapitalizmus korában a bérek is csökkenni kezdtek, és ezáltal megnövekedett a családok önfenntartásához szükséges háztartásonkénti munkaórák száma, valamint elkecsesedett pozícióharc indult azért, hogy a családok valaki másra bizzák a gondoskodás feladatát (Warren és Warren Tyagi 2003). A „gondoskodási szakadék” korrigálására a rendszer bevándorló munkásokat importál a szegényebb régiókból a gazdagabb országokba. Jellemzően a bőrszínük miatt megjelölt (*racialized*), gyakran vidéki szegény régiókból származó nők azok, akik átveszik a reprodukív és gondoskodó munka terhét, amelyet azt megelőzően kiváltságosabb helyzetben lévő nők végeztek. Ahhoz azonban, hogy ennek eleget tegyenek, a bevándorló munkásoknak át kell adniuk a saját családi és kisközösségi felelősségeiket még szegényebb embereknek, akik szintén hasonló módon járnak el a saját gondoskodási feladataikkal – ezzel hosszabbra nyújtva a „globális gondoskodási láncot”. Mindez azonban nem oldja meg a problémát, hanem csak áthelyezi a gazdagabb családoktól a szegényebbekhez, a globális Északról a globális Dél felé (Hochschild 2002: 15–30; Young 2001). Ez a forgatókönyv beleillik az eladósodott, pénzsűkében lévő és az IMF strukturális kiigazítási programjának kitétt posztkoloniális államok nemileg meghatározott stratégiájába. Némelyik állam a kemény

6 A piacpártiak és az „új társadalmi mozgalmak” között létrejövő szokatlan szövetség gyümölcseként az új rend az összes megszokott politikai elköteleződést összezavarta, szembeállítva például olyan „progresszív” neoliberais feministákat, mint Hillary Clinton, olyan autoriter nemzeti-populistákkal, mint Donald Trump.

valuták iránti kétségbeesett igénye miatt aktívan promotálta a női gondozók kivándorlását annak reményében, hogy bérük egy részét majd hazautalják; eközben más államok olyan külföldi működő tőkéket igyekeztek az ország területére csábítani, amely előszeretettel alkalmaz női munkásokat, mint a textilipar és az elektronikai összeszerelőipar (Bair 2010). Mindkét eset a társadalmi reprodukcióra fordított erőforrások további kifacsarásával jár.

Az Egyesült Államokban két új jelenség mutat rá a helyzet súlyosságára. Az első a „petesejt-fagyasztás” növekvő népszerűsége: alapesetben egy 10 000 dolláros eljárásról van szó, de mára néhány IT cégnél béren kívüli juttatásként, ingyen is elérhető a magasan képzett női alkalmazottak számára. Az olyan cégek, mint az Apple és a Facebook möhön igyekeznek alkalmazni és megtartani ezeket a dolgozókat, ezért előnyös juttatásokkal próbálják a gyerekvállalás elhalasztására bírni őket, és gyakorlatilag azt mondják: „várj a gyerekvállalással 40, 50 vagy akár 60 éves korodig, és szenteld a termékeny, energiadús éveidet nekünk”.⁷ A második amerikai fejlemény, a drága, high-tech, mechanikus anyatej-pumpák elterjedése ugyancsak jól jellemzi a termelés és újratermelés közti feszültséget. Egy olyan országban, ahol magas a nők foglalkoztatottsága, nincs rendszeresített, fizetett anyasági szabadság, és az emberek bizakodóak a legkülönbélebb technológiai megoldásokkal kapcsolatban, ez kézenfekvő „megoldásnak” tűnik. Egy olyan országról beszélünk, ahol a szoptatás elvárt dolog ugyan, de mára a felismerhetetlenségig eltorzult. A „szoptatás” ma már az anyatej mechanikus lecsapolását és üvegekben való tárolását jelenti, hogy a dadus később ezzel etethesse meg a gyereket. Jelenleg a súlyos időhiánynak köszönhetően a kétkosaras, kéz nélkül is használható mellszívók örvendenek a legnagyobb népszerűségnek, ezek ugyanis lehetővé teszik, hogy használóik egyidejűleg mindkét mellükből, akár a munkahelyükre vezető autótút közben is csapolják az anyatejet (Jung 2015: 130–131).⁸

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a társadalmi reprodukció körül zajló harcok felerősödtek az elmúlt években. A nyugati feministák a fő problémának gyakran a „munka és a család közti egyensúlyt” tartják (Belkin 2003; Warner 2006; Miller 2013;

7 Fontos észrevenni, hogy ez a juttatás már nem kizárólag a technikus-menedzser osztály számára érhető el. Az amerikai hadsereg a petesejtek lefagyasztását már ingyenes juttatásként kínálja a hosszú hadjáratokra vállalkozó nők számára. Ehhez lásd Schmidt, M.: *New York Times*, 2016. február 3. Itt a militarizmus logikája felülírja a privatizációét. Tudomásom szerint még senki nem válaszolta meg azt a fenyegető kérdést, hogy mi legyen a szolgálat közben eleső katonák petesejtjeivel. (Lásd Tran, M.: *Guardian*, 2014. október 15.)

8 Az „Affordable Care Act” (ún. Obamacare) arra utasítja az egészségbiztosítókat, hogy a biztosítottaknak ingyen juttassanak ilyen mellszívókat. Így ez a juttatás már nem kizárólag a privilegizált nők kiváltsága. Az elérendő hatás egy óriási, új piac létrehozása a gyártók számára, akik hatalmas mennyiségekben gyártják ezeket a mellszívókat kínai alvállalkozók gyáraiban. (Lásd Kliff, S.: *Washington Post*, 2013. január 4.)

Slaughter 2012, 2015; Schulevitz 2016). A társadalmi reprodukció körül folyó harcok azonban ennél sokkal több dolgot foglalnak magukba: a lakhatásért, egészségügyi ellátásért, élelmiszerbiztonságért és feltétel nélküli alapjövdelemért folyó közösségi mozgalmakat; a bevándorlók, a háztartásban dolgozók és a közalkalmazottak jogaiért zajló küzdelmeket; a profitorientált időszotthonok, kórházak és gyermekgondozó központok munkásainak szakszervezetekbe tömörülését ösztönző kampányokat; vagy a napközbeni gyermekgondozásért és idősgondozásért, rövidebb munkahéttért és jobban fizetett anyasági és szülői szabadságért folytatott küzdelmeket. Ezek az igények összesítve egyenértékűek a termelés és az újratermelés közti viszony alapos átrendezését szorgalmazó követeléssel, mely olyan társadalmi rendszert követel, amely lehetővé tenné mindenki számára a társadalmi reprodukciós tevékenységek összeegyeztetését biztonságos, érdekes és jól fizető munkával – mindezt osztálytól, társadalmi nemtől, szexuális orientációtól és bőrszíntől függetlenül.

A társadalmi reprodukció határai felett vívott küzdelmek legalább annyira lényegesek a jelenlegi helyzetben, mint a gazdasági termelés feletti osztályharc. Ezek ugyanis mindenekelőtt a pénzügyi kapitalizmus strukturális dinamikájából fakadó „gondoskodási válságra” reagálnak. Ez a globalizálódó és adósságok által hajtott kapitalizmus szisztematikusan sajátítja el a társadalmi kapcsolatok fenntartásához szükséges erőforrásokat. A kétkeresős családmodell mint új ideál kitűzésével maga mellé állítja az emancipációs mozgalmakat, amelyek a piaci terjeszkedés támogatóival fognak össze a szociális védőhálóért küzdők ellen, akik mostanra fokozottan ellenségessé és kirekesztővé váltak.

EGY ÚJABB MUTÁCIÓ?

Mi nőhet ki ebből a válságból? Történelme során a kapitalizmus több alkalommal is újradefiniálta önmagát. Az általános válságok idején, amikor a rendszer politikai, gazdasági, ökológiai és reprodukciós ellentmondásai összefonódnak és felerősítik egymást, határharcok alakulnak ki a kapitalizmust alkotó intézmények határvidékein – ahol a gazdaság találkozik a politikával, a társadalom a természettel és a termelés az újratermeléssel. A mozgósított társadalmi szereplők éppen ezeknél a határvonalaknál igyekeztek újraalkotni a kapitalista társadalom intézményi felépítését. Ezek az erőfeszítések mozdították előre a 19. századi liberális, versenyközpontú kapitalizmus átalakulását a 20. századi államilag szabályozott kapitalizmusba, majd pedig napjaink pénzügyi kapitalizmusába. A társadalmi reprodukciót és a gazdasági termelést elválasztó határvonal fontos terepe lett a társadalmi küzdelmeknek, így a kapitalizmus velejáró társadalmi ellentmondása a kirajzolódó krízisek fontos alkotórészévé vált a történelem során. A kapitalista társadalom nemi

hierarchiája az összes válság alkalmával megingott, és a kifejlődő új rend a hármass mozgás pólusai – piacosítás, szociális védelem és emancipáció – között létrejött szövetségeken múlt. Ezek a dinamikák mozdították előre a változásokat az elkülönült szféráktól a családi bérig, majd a kétkeresős családmodellig.

Mi következik mindebből a jelenlegi szituációra nézve? Vajon elég súlyosak a pénzügyi kapitalizmus aktuális ellentmondásai ahhoz, hogy általános krízisként tekintsünk a helyzetre, és a kapitalista társadalom egy újabb mutációjával számoljunk? Vajon a mostani válság nyomása alatt létrejön egy elég széles és céltudatos összefogás, amely képes lehet megváltoztatni a rendszert? Létrejöhet a szocialista feminizmus egy olyan új formája, amely képes lesz véget vetni a mainstream mozgalom piacbarát politikájának, miközben egy új szövetséget alakít ki az emancipáció és a szociális biztonság között – és ha létre is jön, mi célból? Hogyan gondolható újra az újratermelés-termelés kettősség, és mi léphet a „kétkeresős családmodell” helyébe?

Az itt elmondottak közül semmi sem szolgál közvetlen válasszal ezekre a kérdésekre, ehelyett inkább a kérdések megfogalmazásához szükséges előfeltételek megteremtésével próbáltam megvilágítani a jelenlegi állapotokat. Állításom szerint napjaink „gondoskodási válsága” a kapitalizmus inherens társadalmi ellentmondásában gyökerezik – illetve még inkább ennek az ellentmondásnak a pénzügyi kapitalizmus korában kiéleződött formájában. Ha elfogadjuk ezt az állítást, akkor abból az következik, hogy a válságot nem lehet megoldani a közpolitikák kisebb reformjaival. A megoldás lehetősége csakis a jelenlegi társadalmi rend mély, strukturális átlakításában rejlik. Mindenekelőtt a pénzügyi kapitalizmus reprodukciót a termelésnek alárendelő telhetetlenségét kell meghaladnunk, de ezúttal elkerülve az emancipáció vagy a szociális védelem feláldozását. Ehhez szükség lenne a termelés-újratermelés szétválasztás újraakterezésére és a nemi hierarchia felülvizsgálatára. Egyelőre nehéz megjósolni, hogy a végeredmény összeegyeztethető lesz-e a kapitalizmussal.

Fordította: Hirsch Johanna, Schultz Nóra és Osváth Zoltán
Az eredetivel egybevettette: Jemljanov Kathrin Sharon és Sidó Zoltán

HIVATKOZOTT IRODALOM

Adams, David Wallace (1995): *Education for Extinction*. University Press of Kansas.

Arruzza, Cinzia (2016): Functionalist, Determinist, Reductionist. In: *Science & Society*, Vol. 80., No. 1.

Bair, Jennifer (2010): On Difference and Capital. In: *Signs*, Vol. 36., No. 1.

- Bakker, Isabella (2007): Social Reproduction and the Constitution of a Gendered Political Economy. In: *New Political Economy*, Vol. 12., No. 4.
- Baran, Paul (1957): *The Political Economy of Growth*. Monthly Review Press.
- Baron, Ava (1981): Protective Labour Legislation and the Cult of Domesticity. In: *Journal of Family Issues*, Vol. 2., No. 1.
- Beck, Martha (2015): Finding Work–Life Balance. In: *Huffington Post*. 2015. március 10.
- Belkin, Lisa (2003): The Opt-Out Revolution!. In: *New York Times*. 2003. október 26.
- Bezanson, Kate – Luxton, Meg (szerk.) (2006): *Social Reproduction*. McGill-Queen's University Press.
- Boffey, Daniel (2015): Half of All Services Now Failing as UK Care Sector Crisis Deepens. In: *Guardian*. 2015. szeptember 26.
- Boushey, Heather – Anderson, Amy Rees (2013): Work–Life Balance. In: *Forbes*. 2013. július 26.
- Boushey, Heather (2016): *Finding Time*. Harvard University Press.
- Brenner, Johanna (1991): Gender, Social Reproduction, and Women's Self-Organization. In: *Gender & Society*, Vol. 5., No. 3.
- Churchill, Ward (2004): *Kill the Indian and Save the Man*. City Lights.
- Coontz, Stephanie (1988): *The Social Origins of Private Life*. Haymarket Series.
- Davis, Angela (1972): Reflections on the Black Woman's Role in the Community of Slaves. In: *The Massachusetts Review*, Vol. 13., No. 2.
- Delphy, Christine (2016): *Close to Home*. Verso.
- Engels, Friedrich ([1884] 1902): *The Origins of the Family, Private Property and the State*. Charles H. Kerr.
- Ewen, Stuart (2008): *Captains of Consciousness*. Basic Books.
- Federici, Silvia (2012): *Revolution at Point Zero*. PM Press.
- Folbre, Nancy (2002): *The Invisible Heart*. The New Press.
- Foucault, Michel (1991): Governmentality. In: *The Foucault Effect*. Szerk.: Burchell, Graham – Gordon, Colin – Miller, Peter. University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (2010): *The Birth of Biopolitics, Lectures at the Collège de France 1978–1979*. Picador.
- Fraser, Nancy (1989): Women, Welfare, and the Politics of Need Interpretation. In: *Unruly Practices*. Szerk.: Fraser, Nancy. City of Minnesota Press.
- Fraser, Nancy (2014): Behind Marx's Hidden Abode. In: *New Left Review*, No. 86.: 55–72.
- Fraser, Nancy (2015): Legitimation Crisis? In: *Critical Historical Studies*, Vol. 2., No. 2.
- Glenn, Evelyn Nakano (2010): *Forced to Care*. MIT Press.
- Hayden, Dolores (2003): *Building Suburbia*. Vintage.
- Hess, Cynthia (2013): *Women and the Care Crisis*. Institute for Women's Policy Research Briefing Paper No. 401.

- Hobson, Barbara (1990): *Uneasy Virtue*. University of Chicago Press.
- Hochschild, Arlie (2001): *The Time Bind*. Metropolitan Books.
- Hochschild, Arlie (2002): 'Love and Gold'. In: *Global Woman*. Szerk.: Ehrenreich, Barbara – Hochschild, Arlie. Holt Paperbacks.
- Holter, Harriet (szerk.) (1984): *Patriarchy in a Welfare Society*. Oxford University Press.
- Jones, Jacqueline (1985): *Labor of Love, Labor of Sorrow*. Basic Books.
- Jung, Courtney (2015): *Lactivism*. Basic Books.
- Katznelson, Ira (2005): *When Affirmative Action Was White*. W.W. Norton & Company.
- Kliff, Sarah (2013): The breast pump industry is booming, thanks to Obamacare.
In: *Washington Post*. 2013. január 4.
- Köhler, Gernot – Tausch, Arno (2001): *Global Keynesianism*. Nova Publishers.
- Land, Hilary (1978): Who Cares for the Family? In: *Journal of Social Policy*, Vol. 7., No. 3.
- Laslett, Barbara – Brenner, Johanna (1989): Gender and Social Reproduction. In: *Annual Review of Sociology*, Vol. 15.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich ([1848] 1978): Manifesto of the Communist Party.
In: *The Marx–Engels Reader*. W. W. Norton & Company.
- Mies, Maria (2014): *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*. Zed Books.
- Miller, Lisa (2013): The Retro Wife. In: *New York Magazine*. 2013. március 17.
- Moore, Jason W. (2015): *Capitalism in the Web of Life*. Verso.
- Nelson, Barbara (1985): Women's Poverty and Women's Citizenship. In: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 10, No. 2.
- O'Connor, James (1988): Capitalism, Nature, Socialism: A Theoretical Introduction.
In: *Capitalism, Nature, Socialism*, Vol. 1., No. 1.: 11–38.
- Orloff, Ann Shola (2009): Gendering the Comparative Analysis of Welfare States.
In: *Sociological Theory*, Vol. 27., No. 3.
- Pearce, Diana (1979): Women, Work and Welfare. In: *Working Women and Families*.
Szerk.: Feinstein, Karen Wolk. Sage Publications.
- Pilling, Geoffrey (1973): Imperialism, Trade and „Unequal Exchange“: The Work of Aghiri Emmanuel. In: *Economy and Society*, Vol. 2., No. 2.
- Polányi, Károly (2001): *The Great Transformation*. Beacon Press.
- Prebisch, Raúl (1950): *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*.
Economic Commission for Latin America.
- Quadagno, Jill (1994): *The Color of Welfare*. Oxford University Press.
- Rai, Shirin – Hoskyns, Catherine – Thomas, Dania (2013): Depletion: The Cost of Social Reproduction. In: *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 16., No. 1.
- Roberts, Adrienne (2013): Financing Social Reproduction. In: *New Political Economy*, Vol. 18., No. 1.

- Rosen, Ruth (2007): The Care Crisis. In: *The Nation*. 2007. február 27.
- Ross, Kristin (1996): *Fast Cars, Clean Bodies*. MIT Press.
- Ruggie, Mary (1984): *The State and Working Women*. Princeton University Press.
- Schmidt, Mark (2016): Pentagon to Offer Plan to Store Eggs and Sperm to Retain Young Troops. In: *New York Times*. 2016. február 3.
- Shulevitz, Judith (2016): How to Fix Feminism. In: *New York Times*. 2016. június 10.
- Siim, Birte (1990): Women and the Welfare State. In: *Gender and Caring*. Szerk.: Ungerson, Clare. Prentice-Hall.
- Slaughter, Anne-Marie (2012): Why Women Still Can't Have It All. In: *Atlantic*. 2012 július-augusztus.
- Slaughter, Anne-Marie (2015): *Unfinished Business*. Random House.
- Spivak, Gayatri (1988): Can the Subaltern Speak? In: *Marxism and the Interpretation of Culture*. Szerk.: Nelson, Cary – Grossberg, Lawrence. University of Illinois Press.
- Tilly, Louise – Scott, Joan (1987): *Women, Work, and Family*. Psychology Press.
- Tran, Mark (2014): Apple and Facebook offer to freeze eggs from female employees. In: *Guardian*. 2014. október 14.
- Vogel, Lise (2013): *Marxism and the Oppression of Women*. Rutgers University Press.
- Walkowitz, Judith (1980): *Prostitution and Victorian Society*. Cambridge University Press.
- Warner, Judith (2006): *Perfect Madness*. Riverhead Books.
- Warren, Elizabeth – Warren Tyagi, Amelia (2003): *The Two-Income Trap*. Basic Books.
- Woloch, Nancy (2015): *A Class by Herself*. Princeton University Press.
- Young, Brigitte (2001): The "Mistress" and the "Maid" in the Globalized Economy. In: *Socialist Register*, No. 37.
- Zaretsky, Eli (1986): *Capitalism, the Family and Personal Life*. HarperCollins.